

ЕДУКАТИВНИ ПРОГРАМИ У РАЗВОЈУ САВРЕМЕНЕ АРХИВСКЕ ДЕЛАТНОСТИ У СРБИЈИ

САЖЕТАК: Стручно-научна и промотивна улога едукативних програма архива огледа се и у њиховој изложбеној и издавачкој делатности. Обрадовање будућих архивиста на свим нивоима студија и едуковање кадрова у архивима путем организовања научних и стручних скупова, радионица, семинара и других облика усавршавања, предуслов су за успешно промовисање културне баштине организовањем изложби архивске грађе, публиковањем архивских докумената и објављивањем научних и стручних публикација са конференција и скупова. Прихватање нових технологија у промовисању докумената из фондова архива значи њихову неупоредиво лакшу доступност јавности и наглашавање значаја архивске делатности у друштву бурне историје и често уништаваног архивског наслеђа. Ауторка рада кроз анализу едукативних програма у архивима, сугерише неопходност уске сарадње архива и институција образовања као услов за стицање компетенција за суочавање с изазовима нове парадигме у архивистици. Такође покушава да одговори на питање – да ли се у виртуелном приступу грађи класичног архива скривају веће могућности за развој едукативних програма архива у складу с временом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: културна баштина, наука, архиви, едукација, изложбена делатност, издаваштво.

Увод

Архиви савременог доба се, уз своје основне делатности, све интензивније баве организовањем низа едукативних програма заснованих на богатим изворима архивске грађе из својих фондова. Путем различитих облика промотивних активности, као традици-

онални чувари културне баштине и колективног памћења и преко њих идентитета народа, нације и појединца, промовишући своје едукативне програме преко јавних средстава информисања, популарних друштвених мрежа и својих веб-сајтова, архиви подстичу интересовање јавности, првенствено младих, за историјске националне вредности као основу за развој савременог друштва. Стицање потребних компетенција за суочавање са свим захтевима и изазовима друштва, у времену брзог развоја нових технологија и њихове примене у теорији и пракси архивистике, захтева мултидисциплинарни приступ образовању архивиста.

Кад се говори о институционалном образовању студената чије је професионално опредељење бављење архивистиком, а потом рад у архивима или научним установама, нагласак се с правом ставља на комплексне програме образовног рада на основним и докторским студијама Филолошког факултета у Београду: „Студенти Катедре за библиотекарство и информатику добијају подробне и детаљне информације о сврси публикавања докумената, врстама публикација, припремама докумената за публикавање (...) те о самом зборнику докумената и потребном научном апарату. Овим питањима прилази се с архивистичког и са библиотечко-библиографског становишта”.¹

Питањем развоја архивске педагогије у Србији, као путу ка развоју неформалног образовања деце предшколског и школског узраста, бави се Зорица Смилковић.² Велико интердисциплинарно подручје архивске педагогије, ауторка рада сматра местом сусрета архивске теорије и праксе. Разматрајући едукативне програме архива за децу, указује на потребу њиховог продубљивања како би могли бити коришћени у неформалном образовању, а повезивања архива са институцијама свих нивоа институционалног образовања и културе сматра неопходним у проширивању архивских делатности.

У фокусу теме рада групе загребачких аутора³ је разматрање односа теорије и праксе у архивистици. Уз прихватање основне поделе архивистике на теорију и праксу, аутори износе став да су наука

¹ Бојан Ђорђевић, „Настава архивистике на Филолошком факултету у Београду”, *Архив* бр. 1/2 (2012): 16–17.

² Зорица Смилковић, „Архивска педагогија – анализа, искуства, значај”, *Зборник радова*. 6: *Међународно архивистичко савјешовање [Архивска прања у теорији и пракси], Чувамо прошлости мислимо на будућности*, 5–7. октобар 2022, *Међавник*, уредник Слободанка Цветковић (Београд: Архивистичко друштво Србије, 2023): 618–631, www.arhivistickodrustvosrbije.org.rs (преузето 18. 12. 2023).

³ Arian Rajh i Hrvoje Stančić, Željko Trbušić, „Odnos arhivističke teorije i arhivske prakse u kontekstu razvoja suvremenih tehnologija u arhivima i edukacije arhivista”, *Na pragu 3. desetljeća 21. stoljeća – inkluzivnost kao uvjet*. 6. kongres hrvatskih arhivista, 26–29. listopada 2021 (Split: Hrvatsko arhivističko društvo i državni arhiv u Splitu, 2021), 79.

и пракса у нераскидиво повезаним дискурсима и да проистичу једна из друге. Истичу да наука образује стручњаке, али да образовање подразумева праксу и рад у архивима. Наглашавајући условљеност, и теорије, и праксе, културом, аутори закључују да је потребно оснаживати добру комуникацију међу њима како би се резултати савремених истраживања континуирано уграђивали у праксу.

Оно што је заједничко у свим теоријама за даљи развој архивистике као науке је указивање на потребу међуинституционалне сарадње, што, наравно, није ново гледиште. На такву сарадњу је указивано и у претходним деценијама развоја и она се спроводила на начине који су у датом тренутку сматрани адекватним. Нова је потреба архивиста за интензивирањем и продубљивањем сарадње са образовним установама и установама културе, за чвршћом повезаношћу дискурса теорије и праксе, на шта указују савремене теорије. Суочавање архивистике и архивиста с изазовима дигитализације је оно што прати трансформисање архива и почиње начином гледања на архивски документ. Он више није само статичан, заштићен сведок прошлости, већ динамичан виртуелни концепт, што је резултат промене парадигме „која подразумева удаљавање од идентификације архива и архивиста као пасивних чувара наслеђеног завештања, ка истицању њихове улоге активних делатника у процесима колективног и друштвеног памћења”⁴

Представљањем аналогних архивских докумената електронским средствима, тј. њиховом дигиталном сликом и организовањем у датотеке, архиви испуњавају своју промотивну и информативну улогу, актуелизују архив као установу и успостављају комуникацију с јавношћу. Међутим, при процесу обављања дигитализације архивске грађе јавља се низ дилема, од оних практичне до оних теоријске и методолошке природе, чије решавање захтева праћење и брзо превођење аналогних информација у дигитални облик. Како дигитализација архивске грађе није ни лак, ни једноставан, ни јефтин процес, то изискује бројне промене у архивистици и архивима.

Мирослав Новак разматра непосредан утицај информационих технологија на обликовање модерне архивске доктрине. Како се савремена архивска доктрина темељи на разматрању начела целовитости архивског фонда и с тим повезаног начела оригиналног аранжмана – провенијенције, указује да се применом нових технологија на подручју управљања документима јављају велике могућности миграције садржаја из околине где се примењују начела провенијенције у околину с ваљаном релевантношћу и обрнуто: „У

---

⁴ Мирослав Јовановић, „Архиви и архивистика у Србији”, у Мирослав Јовановић и Весна Башић, *Архиви у Србији*, књ. 1 (Београд: Архив Србије, 2016), 13.

том контексту се архивска струка мора посебно пажљиво суочити с виртуализацијом информативних система примарних архивских извора. То теоретски омогућава враћање архивске струке на третман целина архивских садржаја а не само њених саставних делова. С методолошког аспекта за решавање комплексних проблема потребно је интензивније имплементирати методе рада с подручја утемељене теорије”.⁵

Питање чувања електронских записа је као прворазредни проблем предмет разматрања бројних аутора, који сматрају да је временска одредница „трајно” чување дискутабилна када је реч о дигитализацији културне баштине у архивима и библиотекама. „Суштина и традиционалних и дигиталних архива и библиотека јесте интелектуални производ, коме дигитална форма, педантан библиографски податак и нормативна датотека обезбеђују трајање и широку распрострањеност. Дигиталне збирке почивају на формалном, предметном, стручном, али и регионалном, завичајном, националном принципу. Дигитализоване специјалне колекције наше су културно наслеђе, историјска ретроспектива, наша топла национална идентификација у ‘отуђеном свету’. Сигурније и трајније решење види се у примени вишеструкост(и) медија, јер за сада није пронађен ниједан носилац информација који обезбеђује вечну трајност”.⁶

Изложбена делатност архива

Изложбена делатност архива у Србији је један од начина селективног представљања јавности архивске грађе сачуване у фондovima архива и библиотека. Евидентно је да су баш изложбе архива, приређиване у физичком или електронском облику, доступне на класичан начин у физички ограниченом простору галерија или у безграничном виртуелном простору, управо велики корак ка осавремењавању архивске делатности, јер су истовремено слика савремене стварности архива и начина њиховог представљања културне баштине. По свом карактеру изложбе архива и архивских фондова библиотека и музеја увек су едукативне.

⁵ Miroslav Novak, „Vplivi informacijskih tehnologij na oblikovanje arhivske doktrine”, *Atlanti* letnik 23, številka 1 (2013): 251–258. <http://www.dlib.si/?URN:NBN:SI:DOC-37A03SRR>. (preuzeto 24.05.2023). Цитат на изворном језику: „V tem kontekstu mora arhivska stroka posebej skrbno obravnavati virtualizacijo informacijskih sistemov primarnih arhivskih virov. To teoretično omogoča vračanje arhivske stroke k obravnavanju celot arhivskih vsebin in ne žgolja njenih sestavnih delov. Z metodološkega stališča pa bo za reševanje kompleksnih arhivskih problemov potrebno intenzivneje implementirati metode dela s področja utemeljene teorije”. Превод цитата са словеначког Ана Митровски.

⁶ Александра Вранеш, „Библиотеке и архиви ‘на отвореном путу’”, *Архив* бр. 1/2 (2008): 27.

Прву архивску изложбу у Србији реализовао је Архив Србије, 1948. године. Изложба је била јубиларна, приређена поводом 50. годишњице доношења *Закона о Државној Архиви*. Изложени су документи из ослободилачких ратова између 1904. и 1918. године и конституисању српске државе и друштва до Првог светског рата. Циљеви ове изложбе и потоњих изложби, све до 1954. године, били су превасходно популаризовање архива и подстицање на прикупљање разасуте архивске грађе, како у коауторској исцрпној хронологији развоја изложбених активности у Србији, наводе Љубинка Шкодрић и Слободанка Цветковић.⁷ О изложбама Државног Архива Србије подробније говори Иванка Јанча у чланку „Изложбе Државног Архива Србије”⁸ у *Архивском алманаху*, који је као гласило архивских радника Србије излазио од 1958. до 1962. године. Почетак друге половине 20. века може се сматрати временом започињања интензивнијег развоја едукативне делатности архива. Изложбе су, у организацији Архива Србије, приређиване по школама. Потреба за бржим развојем културно-просветне и научне делатности изражена је закључцима са Скупштине Савеза друштава архивских радника ФНР Југославије, одржане 1958. године. Ипак, идеолошки обојене, сврсисходне изложбе у социјалистичкој Југославији, наручиване и организоване на сличне теме (НОБ; АВНОЈ; Раднички покрет и слично), без икаквих стратегија развоја едукативних изложбених активности, приређиване су све до деведесетих година 20. века, с тим што су се седамдесетих година изложбе приређивале чешће, а започета је и сарадња међу архивима и са другим институцијама културе. Друштвено-политичка криза деведесетих година довела је до смањених изложбених активности архива. После 2000. године дошло је до важних промена у изложбеној делатности – приређују се изложбе које карактеришу комплексност, нове теме и другачије концепције. Сарадња с другим архивима, библиотекама, музејима и институцијама образовања је интензивнија, број посетилаца је повећан.

Појава нових технологија је у архивску изложбenu делатност, кроз промене у теоријском дискурсу архивистике оличене у начину гледања на архивски документ и архивске збирке, утицала и на промену класичних изложби. Стрепња за њихов опстанак и истовремени изазов могућности да се виртуелним представљањем изађе из локалних граница, резултирали су тиме да се садашњи

⁷ Љубинка Шкодрић, Слободанка Цветковић „Искорак у јавност – изложбена делатност архива” (2012), <https://arhivistika.edu.rs/clanci/kulturno-prosvetna%20delatnost/29-ljubinka-%20skodric-slobodanka-%20cvetkovic-iskorak-u-javnost> (преузето 25. 6. 2024).

⁸ Иванка Јанча, „Изложбе Државног Архива Србије”, *Архивски алманах* бр. 2/3 (1960): 182.

архиви често опредељују за паралелно представљање грађе из својих фондова, па су актуелне поставке и класичне и електронске, а каталози о њима готово увек и у електронској форми. Чини се да се оваквим опредељивањем постиже остваривање већег броја циљева архива путем изложби, али није занемарљива чињеница да је улагање материјалних средстава у њихову реализацију неупоредиво веће. Електронски селективним начином представљања архивских докумената фондови архива постају лако доступни светској јавности, видљиви су независно од времена и простора, што и јесте један од важних циљева развоја савремене изложбене делатности. Архиви путем изложби испуњавају своју промотивну, представљачку и едукативну улогу, али залазе и у домен заштите архивског документа склоног пропадању.

Прву виртуелну изложбу промовисао је History of Science Museum, августа 1995. под називом *The Measurers: a Flemish Image of Mathematics in the Sixteenth Century* (1995),⁹ у Музеју историје науке у Оксфорду. Била је то специјална изложба с фокусом на веома значајну фламанску слику „Мерачи” из друге половине 16. века, из колекције Музеја. Виртуелној верзији изложбе претходила је класична, из чијег је каталога настала електронска верзија. Каталог, који је пратио класичну изложбену поставку, добио је улогу извора при изради виртуелне верзије.

Да су корисници архивских збирки у неким глобалним околностима данашњег времена упућени искључиво на изложбе у виртуелној стварности, доказује време када је Светска здравствена организација 11. 3. 2000. прогласила пандемију изазвану вирусом Sars-CoV-2. У готово два месеца трајања ванредног стања (укинута је 6. 5. 2000) и потребе за појачаном здравственом безбедношћу смањивањем кретања, архиви су, као и све друге институције, морали да свој рад прилагоде околностима – „највећи број активних архива је објављивао дигиталне садржаје (своја издања, изложбе и сл. – Државни архив Србије, Архив Војводине, Историјски архив Београда, Историјски архив Пожаревац...)”.¹⁰ Виртуелни садржаји архива су били једини доступни за посетиоце, у време трајања пандемије. Организовали су их бројни велики национални и светски архиви.

Уз прихватање нових могућности развоја у изложбеној делатности, архиви у Србији организују различите врсте изложби за научну, стручну и широку јавност. Оне су тематски условљене са-

⁹ History of Science Museum, „The Measurers: a Flemish Image of Mathematics in the Sixteenth Century” (University of Oxford, 1995), <https://www.mhs.ox.ac.uk/measurer/text/title.htm> (preuzeto 15. 6. 2023).

¹⁰ Слободанка Цветковић, „Архиви у Србији у време пандемије”, *Архивски џласник* бр. 16 (2021): 12–14.

држајем фондова прворазредне архивске грађе, којима располажу и који су основа свих врста истраживања заснованих на доказима. Архивској грађи, осим изворних, припадају и репродуковани документи рукописа, преписке, цртежа, мапа, филмова, фотографија, каталога, водича, билтена и других облика архивских докумената од посебног значаја за науку и културу и под посебном законском заштитом. Техничку заштиту оригиналне грађе омогућава доступност њене електронске верзије на интернету и реализује се дигитализацијом архивске грађе од изузетног значаја. Захтеван процес дигитализације се у Србији, као и у Европи, спроводи кроз пројектне активности, уз подршку Министарства културе. Крајњи циљ дигитализације је повезивање база дигиталних докумената свих архива у Србији и њихова онлајн доступност повезивањем у национални виртуелни архив. Како би се дуг процес дигитализације омогућио и убрзао, у свим архивима у Србији је имплементиран јединствени информациони систем за дигитализацију, управљање и чување архивске грађе (АРХИС).¹¹

У сврху промовисања културног наслеђа – грађе која се чува у архивима, библиотекама, музејима и културним центрима, Министарство културе и информисања Републике Србије покренуло је 2013. године, као први национални пројекат, интернет портал „Претраживач културног наслеђа”.¹² Техничку подршку је као партнер пројекта пружио „Мајкрософт Србија”. Претраживач прикупљене дигитализоване базе установа културе разврстава у четири базе – за архиве, непокретна културна добра, базу музеја и галерија и старих и ретких књига из фондова библиотека и јавних библиотека. Претраживање је могуће на српском и енглеском језику. „Као поуздан и референтан извор информација он на најбољи могући начин доприноси едукацији, научноистраживачком раду и образовању, али и јачању културног идентитета и подизању свести о значају културног наслеђа.”¹³

Архивски портал Европа (Archives Portal Europe) прикупља информације о архивском наслеђу у Европи и грађи о Европи разасутој по светским архивима. Информацијама о грађи из преко 700.000 архива из 30 земаља и 650.000 збирки, приступа се преко

---

¹¹ Државни архив Србије, „Информациони систем АРХИС представљен архивима у Србији”, 26. 12. 2018. <https://arhivsrbiye.rs/> (преузето 27. 12. 2022).

¹² Културно наслеђе Србије на АМРЕС мрежи, <https://www.amres.ac.rs/cp/vesti/kulturno-nasledje-srbije-na-amres-mrezi> (преузето 16. 5. 2023).

¹³ Зорица Нетај, „Претраживач културног наслеђа – место промоције архивских збирки фотографије”, *Зборник радова. 3: Међународно архивистичко саветовање [Архивска грађа у теорији и пракси], 9–11. октобар 2019, Чачак*; [уредник Слободанка Цветковић]. (Београд: Архивистичко друштво Србије, 2020), 41.

кључних речи, тема или институција. Омогућене су и напредне опције претраге, као и истовремено истраживање институција у различитим земљама и на различитим језицима. Визија портала је, како се наводи, дељење приступа „европском памћењу”. Да ли територијална одредница којом се обједињавају национална памћења, значи и обједињавање различитих културних идентитета, тема је за посебна разматрања. С обзиром на чињеницу да овај портал нуди описе архивских докумената, а не и њихов садржај, најкориснији су за информисање о локацији документа.

Као упечатљиве примере разноврсности тема и начина излагања разноврдне архивске грађе на класичним тематским изложбама новијег времена у Србији, реализованим у неједнаким окружењима и с истом едукативном улогом, наводимо избор неколико различитих типова изложби. Критеријуми избора примера били су комплексност поставки, њихова тематика, историјски значај представљане грађе, обједињени поимањем едукативног деловања.

Државни архив Србије је изложбом на отвореном простору, у дворишту Архива, 9. 12. 2019, под називом „Зграда Архива Србије – архитекта Николај Краснов”¹⁴ зашао у саме зачетке свога настанка и представио историју најзначајније архивске установе у Србији. Наменска зграда Државне Архиве Краљевине Србије, и сама споменик културног наслеђа, у којој се и данас налази Државни архив Србије, изграђена је 1928. године по пројекту Николаја Петровича Краснова (Николаи Петрович Краснов),¹⁵ коме је изложба посвећена. Том приликом, откривен је споменик Краснову у парку преко пута Државног архива, на 80. годишњицу његове смрти. Представљени су и планови здања Архива Србије које је Краснов пројектовао у урбаном окружењу у духу академизма, за институцију од темељног значаја у процесу конституисања модерне Србије. Аутори изложбе су Ана Кос Вујовић и Оливера Антонић.¹⁶ Едукативна улога ове поставке огледа се у пружању могућности долажења до спознаје да је синкретизмом различитих споменика културног наслеђа (непокретног културног добра и архивске грађе

¹⁴ Зграда Архива је проглашена културним добром 1984. године, што је објављено у *Службеном листу града Београда* бр. 23/84, https://beogradskonasledje.rs/kd/zavod/palilula/zgrada_arhiva_srbije.html (преузето 5. 1. 2023).

¹⁵ Краснов Петровић, Николај (Подмосковље, 23. 10. 1864 – Београд, 8. 12. 1939) је најзначајнији представник академизма у архитектури Србије између два рата. Као руски емигрант у Србију је стигао 1922. године. Као запослени у Архитектонском одељењу Министарства грађевина на Одсеку за монументалне грађевине и споменике Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца / Краљевине Југославије и као дворски архитекта оставио је дубок траг у архитектури и дизајнирању ентеријера бројних монументалних објеката у Србији.

¹⁶ Државни архив Србије, Изложба Зграда Архива Србије – архитекта Николај Краснов (2019), <https://arhivsrbiye.rs/izlozbe/49/kompletna-objava>.

о његовом настанку у фонду самог Архива), остварена тежња ка целовитости у представљању, коју омогућава интердисциплинарност.

Архив Војводине је 17. и 18. маја 2014. у свом изложбеном простору организовао изложбу „Празници и култура сећања – Архив Војводине”.¹⁷ Из обиља грађе (извештаји, плакати, расписи, обавештења, насловне стране новина, говори, фотографије...), 129 одабраних докумената разврстано је у осам тематских целина. Критеријуми одабира грађе били су њено временско настајање током једне календарске године, историјски значај, културно-уметничка вредност. Кроз визуру празника представљено је послератно друштво социјалистичке Југославије и његов културно-уметнички живот. Како је том приликом наглашено, кроз одабир докумената и њихову ликовно-графичку припрему за излагање, истакнуто је да је Архив Војводине место на коме се непосредно сусрећу документи и посетиоци. Аутори изложбе су Драгана Катић, Ивана Петровић и Јелена Субић. Каталог изложбе *Празници и култура сећања* приредиле су Драгана Ђираковић Продановић, Ивана Петровић и Јелена Субић. Драгана Ђираковић Продановић у уводном делу каталога истражује феномен празновања, његову зависност од историјских околности и актуелне политичке климе, трансформисање облика слављења у социјалистичкој Југославији, када се пројектима идеолошких празника с образовном и педагошком функцијом, вршио притисак на народну традицију, обичаје и веровања.¹⁸ Изложба је пропраћена и илустрованим издањем електронског каталога. Кроз тему ове изложбе промовише се култура сећања и истиче њен значај, али изложба заправо говори о развоју српског друштва и разумевању колективног памћења у његовим оквирима у различитим периодима развоја. О комплексности колективног памћења Мирослав Јовановић наводи: „Друштвено или колективно памћење потребно је друштвеним групама као податак о претходном искуству, али и као неопходна слика прошлости која ће им објаснити и оправдати садашњост, понекад по цену историјске тачности”.¹⁹

Повод за приређивање изложбе архивских докумената Архива Југославије „Иво Андрић у дипломатији” било је обележавање 50 година од доделе Нобелове награде Иви Андрићу за књижевност. Изложба је отворена 10. октобра 2011. године и документима

---

¹⁷ Arhiv Vojvodine, Praznici i kultura sećanja – Arhiv Vojvodine (2014), <https://arhivvojvodine.org.rs/> (преузето 18. 7. 2023).

¹⁸ Драгана Ђираковић Продановић, предговор у *Празници и култура сећања* (Нови Сад: Архив Војводине, 2013), 10–19, <https://arhivvojvodine.org.rs/praznici-i-kultura-secanja-u-arhivskoj-gradji/> (преузето 18. 7. 2023).

¹⁹ Мирослав Јовановић, „Архив и друштво: три тезе о просторима памћења”, *Архиви у Србији*, 1, уредници Мирослав Јовановић, Весна Башић (Београд: Архив Србије, 2016), 23.

из фонда Архива представља Иву Андрића као дипломату у бројним европским земљама. Указима о постављењу, дипломатским извештајима и фотографијама дипломатских представништава Краљевине СХС/Југославије у којима је Андрић радио, документује се период Андрићевог бављења дипломатијом од 1920. до 1941. и напредовање до опуномоћеног министра и изванредног посланика Краљевског посланства у Берлину, где се завршава његова дипломатска каријера. У уводном тексту Каталога изложбе, Миладин Милошевић²⁰ кроз биографију Иве Андрића износи чињенице из Андрићевог рада у дипломатији. Наглашава да „изложба враћа писцу део потиснуте и мање познате биографије која, тек уклопљена у јединствен ’животни мозаик’, одгонета Андрића дипломату – писца и писца – дипломату”. Аутори изложбе и каталога су Душан Јончић и Јелена Ђуришић. Треба истаћи да је ова комплексна изложба и одраз плодноне сарадње Архива Југославије с другим значајним архивским институцијама – Архивом САНУ, Музејом града Београда и Министарством спољних послова Србије.

Каталози су неизоставни и све значајнији прагиоци изложби. Као штампане публикације, а у новије време све чешће и у електронском облику, каталози публици презентују истраживања грађе на одређене теме из области архивистике, библиотекарства, историје и других наука. Од изложбе коју прате, публиковани каталози се разликују по трајности, јер је већина изложби углавном привременог карактера, а каталози су сведоци прошлих догађаја. Тема и концепт изложбе често су обрађени у уводном стручном тексту каталога. Публикација је најчешће обогаћена репродукцијама експоната, уз поштовање принципа да током репродуковања архивске грађе репродукција остане што прецизнија и што вернија оригиналу. Од рађења преписа докумената руком, манускрипата у 14. веку, преко фотокопирања и фотографисања дошло се у данашњем времену до дигиталних облика репродуковања – дигиталног фотографисања и скенирања. Документарну фотографију из ратних времена управо због својства бележења онога о чему често нема других записа, историографија сматра архивским материјалом с истраживачким потенцијалом. То је и основни разлог што је ова врста фотографија чест сегмент архивских изложби, где се најчешће представљају репродуковане фотографије. Осим бројних предности, коришћење најновије врсте репродуковања намеће дилеме из домена меморисања копије ради сигурности, верности

Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

бр.
2,
год.
2024.

²⁰ Миладин Милошевић, „Иво Андрић у дипломатији”, у Душан Јончић и Јелена Ђуришић, *Иво Андрић у дипломатији: каталог изложбе* аутори изложбе и каталога (Београд: Архив Југославије, 2011), 5–52, https://www.arhivu.rs/izlozbe/izlozbe-arhiva/2011_ivo_andri_u_diplomatiji (преузето 27. 3. 2023).

оригиналу – ради различитих могућности мењања оригинала које коришћење нових технологија омогућава и из домена ауторских права. Данас се дигитално настала фотографија, сачувана на носачу информација и машински читљива, сматра примарним извором и може се трајно чувати у архивима.

За организовање архивских изложби од значаја су и пратећи материјали – водичи, билтени, плакати, позивнице, разгледнице, цртежи, графике и слично, под заједничким називом илустративни материјал. Најдужу историју међу њима има плакат. Некада називан уличном уметношћу, био је пратилац важних друштвених догађаја и манифестација. У данашњем времену често је носилац садржаја рекламног и комерцијалног карактера. Великог формата, направљен да привуче пажњу, плакат садржи податке који упућују на актуелну изложбу или неку другу манифестацију у култури. Као уметнички предмет може имати колекционарску вредност. Такође, може бити у служби политике, идеологије, различитих друштвених кретања, или против њих као критика друштва. Као аутентичан историјски извор, плакат може да садржи непознате информације о догађајима и духу времена у коме је настао.

Водич као информативно средство архива, чија је израда регулисана *Законом о архивској грађи и архивској делатности*, током трајања изложби служи као обавештајно средство о изложеној грађи. Сви архиви у Србији имају обавезу израде водича кроз своје фондове. Садржину и начин израде водича прописује Државни архив Србије. Водичи се израђују ради „заштите архивске грађе и давања информација о њој и из ње”, како се у Члану 26 *Закона о архивској грађи и архивској делатности*²¹ наводи.

Билтен је у архивистици најчешће повремена публикација којом се извештава о текућим активностима. У неким случајевима билтен означава стручни часопис архива. Данашњи часопис *Архивски њреїлед* започео је своје излагање у облику билтена *Архивски њреїлед*, 1955. године, као први архивистички часопис у Србији. *Билтен* је био и назив првог часописа Архива Југославије. Под уредништвом Сиде Марјановић, тадашње директорке Архива, први број је изашао јуна 1980. године. Излазио је до октобра 1986. и доносио стручне прилоге запослених на актуелне теме. Највећи допринос часописа из данашње перспективе је визионарско настојање да се јавност упозна с потребом публиковања архивских фондова.²²

²¹ „Закон о архивској грађи и архивској делатности”, *Службени ѓласник РС* бр. 6 (2020).

²² Слободанка Цветковић, *Библиографїја Архивскої њреїлега 1995–1999* (2003) (Београд: Архивистичко друштво Србије, 2017), 19.

Публиковање архивске грађе

Издавачка делатност је једна од веома важних културно-образовних делатности архива. Публиковање архивске грађе обухвата стручне и научне публикације, научно-информативна средства о грађи у архивима, зборнике, каталоге изложби, дела документарне књижевности из личних и породичних фондова архива, периодичне и серијске публикације.

Зборници докумената и зборници радова углавном се издају након одржаних научних скупова, конференција и саветовања. Први број зборника радова Архивистичког друштва Србије *Архивска грађа у теорији и пракси* штампан је 2016. године у Београду, након међународног саветовања одржаног на Тари, 13. и 14. октобра 2016, у организацији Архивистичког друштва Србије и Историјског архива Ужице, под уредништвом Зорана Вељановића. Сада већ традиционална, Саветовања Архивистичког друштва Србије пропраћена су редовним издавањем зборника радова, чији прилози с темама из различитих аспеката теорије и праксе доприносе развоју архивистике.

Архивска периодика је као сведок прошлих времена, веома значајан извор информација за истраживаче и „готово да нема архивских установа у Србији, односно Војводини, које данас, или у неком периоду, нису имале властиту периодику”, закључује Вељановић у разматрању архивске периодике у Војводини.²³ У раду о периодици од Другог светског рата до 2013, Вељановић²⁴ архивску периодику разматра у контексту валоризације грађе и њеног значаја у едукацији кадрова у запослених у архивима. Истичући поларизоване ставове по питању места и улоге архивске периодике, тј. издавачке и изложбене делатности међу архивистима, аутор износи мишљење да се ставови могу ујединити сагледавањем истине, тј. селективним узимањем у обзир аргумената обе стране на путу развоја савремене архивистике. Коауторски рад Милорада Јовановића и Слободанке Цветковић²⁵ фокусира се на преглед и анализу часописа и билтена у издању архивских установа у Србији.

²³ Зоран Вељановић, „Архивска периодика у Војводини и валоризација архивске грађе”, у *Зборник радова. 1: Међународно архивистичко саветовање „Архивска грађа у теорији и пракси”, Тара, 13–14. октобар 2016* (Београд: Архивистичко друштво Србије, 2016), 152–154.

²⁴ Зоран Вељановић, „Архивска периодика у нас од Другог светског рата до савременог доба 1951–2013”, *Attendite* 10 (2013–2014): 15–26.

²⁵ Милорад Јовановић, Слободанка Цветковић, „Периодичне публикације архивских установа у Србији”, у *Зборник радова. 4: Међународно архивистичко саветовање [Архивска грађа у теорији и пракси], 7–9. октобар 2020, Ниш; [уредник Слободанка Цветковић]* (Београд: Архивистичко друштво Србије, 2020), 109–149.

Применом углавном *de visu* методологије и подробних анализа од концепција и садржаја до визуелног идентитета и начина финансирања, проблематизује се релативно богата продукција часописа издања архива и указује „на негативне последице таквог стања у смислу разводњавања стручне и научне мисли у области архивистике”. Аутори могуће решење виде у „укрупњавању издавачке делатности у погледу стручних и научних часописа”,²⁶ и подизању критеријума објављивања у њима, што би било од утицаја на референтни ниво гласила.

Архивску периодику карактеришу углавном стручна гласила. У њима објављени текстови тичу се науке и струке, али имају и важну улогу у укупном друштвено-културном животу. Она су својеврсне хронике развоја српских архивских установа и архивистике. Наводимо само неке од часописа:

Архивистѝ је часопис који је, као Орган Главног архивског савета ФНРЈ и Савеза архивских радника Југославије, покренут 1951. у Београду. Био је први и једини часопис те врсте и, по оцени српских архивиста, бавио се више теоријским него практичним питањима.²⁷

Архив, часопис Архива Југославије покренут је 2000. године. Карактеришу га редовна динамика у излагању и готово сасвим устаљене рубрике. У рубрикама Архивистика и Историографија објављује рецензиране прилоге из Архивистике и историје. Рубрика Документа доноси избор докумената из фонда грађе самог Архива. Следи рубрика Информације у с информативном улогом прилога. У рубрици Прикази доносе се осврти на најновију издавачку продукцију Архива. Рубрика Изложбе често представља тешко доступну грађу Архива на одређене теме. У неизоставним публикованим каталозима изложби представљену грађу често прате фотографије које су и саме документи из фондова Архива или из других установа културе. Каталогси су доступни и у електронском облику преко сајта Архива, у ПДФ формату.

Архивски ѝреџед (1965–1999) је покренут 1955. као билтен Друштва архивских радника НР Србије. Његово тромесечно излагање је трајало до краја 1956. Након две године (1956) почело је излагање годишњака *Архивски алманах*. Четири броја *Алманаха* изашла су двогодишње, да би 1966. часопис поново почео да излази као *Архивски ѝреџед*, гласило Друштва архивских радника Србије. Угашен је 2003, када је изашао последњи број за 1998/1999. годину.²⁸

---

²⁶ Исто, стр. 109.

²⁷ Слободанка Цветковић, *Библиографија Архивског ѝреџега 1995–1999* (2003), 19.

²⁸ Архивски преглед, <https://www.arhivistickodrustvosrbije.org.rs/index.php/izd-v-sh-v/rhivs-i-pr-gl-d> (преузето 2. 6. 2023).

Помоћу већ поменуте, исцрпне *Библиографије Архивској иреїледа 1955–1999 (2003)* могу се сазнати бројне појединости о историјату часописа и његовим техничким одликама.

Оснивање виртуелних архива је оно што прати дух времена и потребу за брзим долажењем до информација, па се у Европи, а у новије време и на нашим просторима, у оквиру различитих пројеката израђују портали на којима се јавности по сегментима презентује архивска грађа. Поменућемо дигитални портал ICARUS, MONASTERIUM,²⁹ који се континуирано развија од 2002. год. у Аустрији. Бави се дигиталном обрадом архивске грађе, за почетак повеља из манастира Доње Аустрије. Тренутно се може приступити садржају од 500.000 примарних извора из више од 100 европских архива. Документи су класификовани по архивским фондовима и истраживачким збиркама. За нас је посебно значајан јер је Архив Војводине 2013. године, након изложбе оригиналних докумената од изузетног значаја – Збирке повеља и диплома из средњег и раног новог века (1565–1793. и 1801–1861) из свог фонда, донео одлуку да педесет ових јединствених и тешко доступних докумената преко портала MONASTERIUM учини доступним светској јавности. Повеље су писане на латинском, немачком, мађарском, старословенском, италијанском, грчком и словачком језику. Већину повеља су издали владари Аустроугарске монархије. Повељама се потврђују или додељују привилегије – титуле, право на земљу, именују се лица за обављање разних световних функција и слично. Фонду виртуелног архива је придружено и осам повеља из периода од 1763. до 1932. година из Историјског архива Новог Сада.³⁰ MONASTERIUM је портал интернационалног карактера, прикупља грађу из различитих архива многих европских земаља.

Закључак

Архиви, библиотеке и музеји афирмишу се као незаменљиве установе културне баштине од почетка 21. века. Паралелно с редефинисањем њихове улоге у процесима друштвеног памћења, архиви се први пут суочавају и са изазовима дигиталних технологија, другачијег виђења архивске грађе, архивског документа, збирки – који постају електронски, лако доступни, често се користе као извори сврсисходних друштвених потреба. У редефинисању улоге архива, мења се и улога архивиста. Како би одговорили на захте-

Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

бр.
2,
год.
2024.

²⁹ ICARUS – Међународни центар за архивска истраживања, <https://www.icar.org/index.php/about-us-icar-facts/smarter-eu-project/>.

³⁰ Monasterium (2002), <https://www.monasterium.net/mom/home>.

ве савременог пословања у времену мултимедијалног колективног памћења, где више нису само у улози чувара културног наслеђа, образовање архивиста мора да прати промене које задиру у све делатности архива. Класично широко стицање систематично организованог знања у образовним установама, допуњује се сазнањима из различитих области (информационих наука, историје, социологије, педагогије...) која се стичу путем научних конференција, стручних скупова, семинара и других облика усавршавања, из којих проистичу штампане и електронске публикације.

Како се из изложеног може закључити, процес дигитализације културног наслеђа у Србији одвија се у пуном замаху и оставља трага у свим делатностима архива, па и у оним едукативним, оличеним у изложбама и издаваштву. Класичне изложбе архивске грађе више нису сасвим класичне, ни када су организоване у реалном простору. Њихова припрема, утемељена на архивској грађи, која подразумева заштиту најпре документа, а потом и свих неизоставних пратилаца изложби и издавачке делатности архива, сада је поједностављена коришћењем савремених технологија у обради грађе. То уноси промену у поимању појма класичног. Зборник докумената из архивске збирке, монографија, периодика или изложбени каталог, на пример, више не морају имати само своју штампану верзију или је све чешће уопште не морају имати. Излагање архивске грађе на виртуелним изложбеним поставкама је атрактивно, али код посетилаца подстиче нове начине размишљања у смислу тражења одговора на питање о веродостојности докумената у виртуелном простору, које пружа техничка могућност за његово појављивање и нестајање у различитим временским интервалима, што се даље може довести у везу с законском регулативом и ауторским правима.

И на крају, садржаји изложених експоната и штампаних публикација у архивима, архивима библиотека и музеја су сугестије тимова који раде на њиховим припремама у електронском облику. Истовремено, то су и отворена врата ка брзом приступу историјској грађи, њеном сагледавању, анализирању из различитих аспеката и представљању јавности, што је простор повећаних могућности за даљи развој едукативне делатности архива.

Литература и извори:

1. Arhiv Vojvodine. 2014. „Praznici i kultura sećanja u arhivskoj građi”. <https://arhivvojvodine.org.rs/praznici-i-kultura-secanja-u-arhivskoj-gradji/> (preuzeto 18. 7. 2023).
2. Arhiv Jugoslavije. *Bilten*. (1980-1986). <https://www.arhivyu.rs/izdanja/bilten> (preuzeto 28. 3. 2023, stranica sajta ažurirana 22. 2. 2022).
3. Cvetković, Slobodanka. „Arhivi u Srbiji u vreme pandemije”. *Arhivski glasnik* br. 16 (2021): 12–14. (na ćirilici)
4. Cvetković, Slobodanka. *Bibliografija Arhivskog pregleda*. Beograd: Arhivističko društvo Srbije, 2017. <https://arhivistickodrustvosrbije.org.rs/images/izdanja/bibliografija%20ap%20pdf.pdf> (preuzeto 28. 3. 2023). (na ćirilici)
5. Ćiraković Prodanović, Dragana. „Predgovor” u *Praznici i kultura sećanja*, 10–19. Novi Sad: Arhiv Vojvodine, 2013. <https://arhivvojvodine.org.rs/praznici-i-kultura-secanja-u-arhivskoj-gradji/> (preuzeto 18. 7. 2023). (na ćirilici)
6. Državni arhiv Srbije. *Zgrada Arhiva Srbije – arhitekta Nikolaj Krasnov*. (2019). <https://arhivsrbiye.rs/izlozbe/49/kompletna-objava> (preuzeto 7. 7. 2022). (na ćirilici)
7. Đorđević, Bojan. „Nastava arhivistike na Filološkom fakultetu u Beogradu”. *Arhiv* br. 1/2 (2012): 11–18. (na ćirilici)
8. History of Science Museum, University Oxford. (1995). <https://www.mhs.ox.ac.uk/measurer/text/title.htm> (preuzeto 15. 6. 2023).
9. Istorijски arhiv Beograda. *Verski objekti u Beogradu – projekti i ostvarenja u dokumentima Istorijskog arhiva Beograda*. (2013). <https://www.arhiv-beograda.org/rs/verski-objekti> (preuzeto 20. 1. 2023). (na ćirilici)
10. Janča, Ivanka. „Izložbe Državnog Arhiva Srbije”. *Arhivski almanah* br. 2/3 (1960): 178–186. (na ćirilici)
11. Jovanović, Milorad i Slobodanka Cvetković. „Periodične publikacije arhivskih ustanova u Srbiji”. U *Zbornik radova. 4: Međunarodno arhivističko savetovanje [Arhivska građa u teoriji i praksi]*, 7–9. oktobar 2020, Niš, [urednik Slobodanka Cvetković], 109–149. Beograd: Arhivističko društvo Srbije, 2020. (na ćirilici)
12. Jovanović, Miroslav. „Arhivi i arhivistika u Srbiji”. Tom 1. *Zbornik radova. 4: Međunarodno arhivističko savetovanje [Arhivska građa u teoriji i praksi]*, 7–9. oktobar 2020, 13–16. Niš, urednici Miroslav Jovanović, Vesna Bašić. Beograd: Arhiv Srbije, 2016. (na ćirilici)

Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

бр.
2.
год.
2024.

13. Jovanović, Miroslav. „Arhiv i društvo: tri teze o prostorima pamćenja”. U *Arhivi u Srbiji*, tom 1, urednici Miroslav Jovanović, Vesna Bašić. Beograd: Arhiv Srbije, 2016. (na ćirilici)
14. Mandić, Slobodan. Archives portal Europe. (2019). https://www.digitalnaistorija.net/_tematski/arhivi/archives-portal-europe/ (preuzeto 23. 6. 2024).
15. Milošević, Miladin. „Ivo Andrić u diplomatiji”. U Dušan Jončić i Jelena Đurišić, *Ivo Andrić u diplomatiji: katalog izložbe*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2011: 5–15. https://www.arhivyu.rs/izlozbe/izlozbe-arhiva/2011_ivo_andri_u_diplomatiji (preuzeto 27. 3. 2023). (na ćirilici)
16. Monasterium. (2002). <https://www.monasterium.net/mom/home> (preuzeto 5. 6. 2024).
17. Netaj, Zorica. „Pretraživač kulturnog nasleđa – mesto promocije arhivskih zbirki fotografije”. *Zbornik radova. 3: Međunarodno arhivističko savetovanje [Arhivska građa u teoriji i praksi]*, 9–11. oktobar 2019, Čačak; [urednik Slobodanka Cvetković]. Beograd: Arhivističko društvo Srbije, 2020: 41–49. (na ćirilici)
18. Novak, Miroslav. „Vplivi informacijskih tehnologij na oblikovanje arhivske doktrine”. *Atlanti* br. 23 (2013): 251–258.
19. Rajh, Arian, Stančić, Hrvoje, Trbušić Željko. „Odnos arhivističke teorije i arhivske prakse u kontekstu razvoja suvremenih tehnologija u arhivima i edukacije arhivista”. *Na pragu 3. desetljeća 21. stoljeća – inkluzivnost kao uvjet: 6. kongres hrvatskih arhivista, 26–29. listopada 2021* (Split: Hrvatsko arhivističko društvo i državni arhiv u Splitu, 2021), 63–81. Split: Hrvatsko arhivističko društvo i državni arhiv u Splitu, 2021.
20. Smilović, Zorica. „Arhivska pedagogija – analiza, iskustva, značaj”. *Zbornik radova. 6: Međunarodno arhivističko savetovanje [Arhivska građa u teoriji i praksi]*, Čuvamo prošlost mislimo na budućnost, 5–7. oktobar 2022, Mećavnik, urednik Slobodanka Cvetković, 618–631. Beograd: Arhivističko društvo Srbije, 2023. www.arhivistickodrustvosrbije.org.rs (pristupljeno: 18. 12. 2023). (na ćirilici)
21. Škodrić, Ljubinka, Cvetković, Slobodanka. „Iskorak u javnost – izložbena delatnost arhiva”. *Arhivistika* (2012). <https://arhivistika.edu.rs/clanci/kulturno-prosvetna%20delatnost/29-ljubinka-%20skodric-slobodanka-%20cvetkovic-iskorak-u-javnost> (preuzeto 25. 6. 2024). (na ćirilici)

22. Škodrić, Ljubinka. *Istorija fondova Arhiva Srbije: 1900–1922*. Tom 1. Beograd: Arhiv Srbije, 2019. (na ćirilici)
23. Veljanović, Zoran. „Arhivska periodika u Vojvodini i valorizacija arhivske građe”. U *Zbornik radova. 1: Međunarodno arhivističko savetovanje „Arhivska građa u teoriji i praksi”, Tara, 13–14. oktobar 2016*, 147–161. Beograd: Arhivističko društvo Srbije, 2016. (na ćirilici)
24. Veljanović, Zoran. „Arhivska periodika u nas od Drugog svetskog rata do savremenog doba 1951–2013”. *Attendite* god. 10 (2013–2014): 15–26. (na ćirilici)
25. Vraneš, Aleksandra. „Biblioteke i arhivi ‘na otvorenom putu’”. *Arhiv* br. 1/2 (2008): 15–32. (na ćirilici)
26. „Zakon o arhivskoj građi i arhivskoj delatnosti”. *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 6 (2020). (na ćirilici)
27. „Zakon o kulturnim dobrima”. *Službeni glasnik Republike Srbije* br. 71 (1994). (na ćirilici)

Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А
Р

бр.
2,
год.
2024.

Ana B. Mitrovski

University of Belgrade, Faculty of Philology

anaivk44@gmail.com

EDUCATIONAL PROGRAMS IN THE DEVELOPMENT OF MODERN ARCHIVE ACTIVITIES IN SERBIA

SUMMARY: The professional scientific and promotional role of the educational programs in archives is reflected also in their exhibition and publishing activities. A prerequisite for the successful promotion of cultural heritage through exhibitions of archival material and publishing of archival documents and scientific and professional publications from conferences and gatherings is the education of future archivists at all levels of study and the education of personnel in archives through scientific and professional gatherings, workshops, seminars, and other forms of training. Acceptance of new technologies in promoting archival documents implies their incomparably easier accessibility and emphasizes the importance of archival activity in a society of turbulent history and often destroyed archival heritage. Through the analysis of educational programs in archives, the author suggests the necessity of close cooperation between archives and educational institutions as a condition for acquiring competencies for facing the challenges of the new paradigm in archival science. The paper also tries to answer the question of whether virtual access to the material of the classic archive offers greater opportunities for the development of educational programs in archives in accordance with the times.

KEYWORDS: cultural heritage, science, education, exhibition activity, publishing, virtual archives.

Примљено: 8. септембра 2024.

Прихваћено: 3. октобра 2024.